

УДК. 591.52.477.8

ОРНИТОЦЕНОЗИ ТОРФОВИХ БОЛІТ МІЖРІЧЧЯ ДНІСТРА ТА БУГУ

І. Горбань

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Грушевського, 4, м. Львів 79005, Україна*

Незначна кількість заказників на торфових болотах Львівської області в сучасних умовах потребує спеціальної інвентаризації, що є актуальною актуальною для обґрунтування національної екологічної мережі природоохоронних територій, зосереджених у міжріччі Дністра та Бугу. Необхідне також створення нових заповідних об'єктів, з метою охорони біорізноманіття, зокрема видів, занесених до Червоної книги України, що здебільшого заселяють болотні екосистеми. Стосовно цього торфові болота міжріччя Дністра та Бугу, що належать до двох різних басейнів – Балтійського та Чорноморського, мають важливе значення для збереження рідкісних і зникаючих видів орнітофауни. Найціннішими тут є угруповання сивкоподібних: *Charadriiformes – Limosa limosa, Numenius arquata, Tringa ochropus, Tringa totanus*. Серед болотних птахів на болотах міжріччя зазначено 11 видів зі списку національної Червоної книги.

Ключові слова: птахи, Буг, Дністер, угруповання, моніторинг.

Торфові болота, як одні з найуразливіших водно-болотних угідь, сьогодні перебувають під загрозою деградації в глобальних масштабах. Впродовж кількох століть торфові ґрунти інтенсивно використовували у різних країнах як енергетичні паливні ресурси, а також як збагачувальні добрива в сільському господарстві. Ще більші площі торф'яних боліт або заплавних лук торфового походження, особливо в Східній Європі та на території колишнього СРСР, були вилучені з фонду невикористовуваних земель і зазнали спеціального осушення. Їхня активна механічна аграрна обробка призвела до утворення значних одноманітних сільськогосподарських угідь із різким темпом вивітрювання торф'яних шарів ґрунту і повним знищенням болотної рослинності та заміною зооценозів. Така увага до розміщення й використання торфових ресурсів призвела до того, що в більшості економічно розвинутих країн Європи й Америки торфові болота повністю зникли або залишились на обмежених ділянках [18, 26]. Унаслідок порушення цілісності болотних екосистем невеликі болотні островки серед обширних агроценозів продовжують деградувати, а їхнє біологічне різноманіття поступово збіднюється. Тому в багатьох регіонах, де ще наявні торфові болота, необхідно провести спеціальну інвентаризацію флори та фауни й визначити найперспективніші ділянки, що придатні для збереження цінних природних популяцій рідкісних і зникаючих видів.

Наша мета – оцінити болотні орнітоценози південно-західної межі їхнього континентального ареалу. Вважаємо, що для охорони природи в Україні збереження водно-болотних угідь повинно мати пріоритетне значення, а торфові болота і їхні орнітоценози можуть стати важливими еталонами вже рідкісних у Європі екосистем. В умовах України водно-болотні угіддя мають найбільше різноманіття рідкісних і зникаючих видів птахів, що занесені до національної Червоної книги. Уже тому ці екосистеми потрібно ввести до складу еталонних природоохоронних ділянок [5].

Одні з найбільших болотних комплексів країни розташовані в західних областях у басейнах рік Прип'ять, Дністер, Західний Буг. Однак упродовж останнього століття тут виконано значні гідромеліоративні роботи, що призвели до зміни природного стану екосистем, їхнього біорізноманіття. Найглибшої деградації зазнали саме торфові болота південно-західного й західного розташування. Вони зосереджені в басейні двох рік, що беруть початок у межах Львівської області, – Дністра і Західного Бугу. Ці ріки розділяють басейни двох морів: долина Дністра належить Чорноморському басейну, а долина Західного Бугу – Балтійському. Так розділені й водно-болотні угіддя: Дністерська долина має південний та південно-західний тип зооценозів, а долина Західного Бугу – більш північний [6, 15, 21]. Аналізуючи орнітоценози та сукупність цих водно-болотних угідь, ми розглядаємо стан торфових боліт, які за останні десятиліття зазнали найбільших перетворень, і ці зміни різко вплинули на стан болотних орнітоценозів, чисельність і щільність низки видів [7, 11]. У басейні Дністра типові болотні території зосереджені головню у Прикарпатській частині в межах Самбірського та Миколаївського районів Львівської області, де ми вивчали зміни в орнітоценозах (табл. 1). Найбагатша на торфовища Верхньодністерська низовина, де у верхній течії Дністра утворюється найширша долина, відносні висоти якої – у межах 255–280 м над рівнем моря. Інші притоки Дністра, що належать до Чорноморського басейну, практично не мають боліт із поверхневим заляганням торфу. Річки Балтійського басейну багатші на низинні торфові болота, південно-західна межа поширення яких спорадично пролягає через Львівську область. Генетично ці болота пов'язані з Балтійським басейном і визначають характер рельєфу, багатство його флори та фауни [6, 19, 20]. На Львівщині найхарактернішою зоною з доволі мозаїчним, проте щільним розміщенням торфовищ є Мале Полісся, що простягається від кордону з Польщею до меж Рівненської, Тернопільської та Хмельницької областей. Мале Полісся часто визначають як внутрішню рівнину рік верхнього Бугу та Стиру [21] із висотами 198–245 м. Львівська частина Малого Полісся повністю належить до складу Рава-Русько – Радехівсько – Бродівського геоботанічного району, який, відповідно, найбагатший на торфові болота в усьому Малополіському геоботанічному окрузі [1].

Землі цього геоботанічного району, що охоплює Жовківський, Сокальський, Кам'яно-Бузький, Буський та Радехівський адміністративні райони, належать до басейну ріки Західний Буг. У цьому районі також проаналізовано зміни торфово-болотних орнітоценозів (табл. 2).

В умовах Львівщини спеціальний екологічний моніторинг торфових боліт не організований. Однак підвалини фауністичного моніторингу закладено ще з кінця 1970-их років, коли розпочато регулярні обліки в болотних орнітокомплексах Малого Полісся, а згодом – і на території Верхньодністерської низовини. Зміни кількості птахів переважно досліджували картографічним і маршрутним методами, що тепер достатньо висвітлені та узагальнені [24, 27]. Найсистематичніше обліки проводили в Жовківському, Сокальському, Кам'яно-Бузькому, Самбірському, Миколаївському районах Львівської області впродовж 1980–1999 рр. Під час аналізу зібраних даних виявлено, що чисельність різних видів тварин, зокрема, багатьох видів птахів на торфових болотах, змінювалась і коливалась синхронно [4, 9, 12, 15]. Тому це дає підстави вважати, що окремі види можуть бути придатними для застосування їх у програмах довготривалого моніторингу за екологічними умовами стану торфовищ. Серед птахів, яких ми досліджували, достатньо об'єктивними для аналізу змін у природних болотних екосистемах є такі види, як зміїд *Circaetus gallicus*, скигляк малий *Aquila pomarina*, лучний лунь *Circus pygargus*, тетерук *Lyrurus tetrix*, деркач *Crex crex*, журавель сірий *Grus grus*, чайка *Vanellus vanellus*, грицик великий *Limosa limosa*, кульон великий *Numenius arquata*, коловодник лісовий *Tringa ochropus*, сорокопуд сірий *Lanius excubitor*, щеврик лучний *Anthus pratensis*, очеретянка прудка *Acrocephalus paludicola*. З них шість видів занесені до національної Червоної книги, що теж важлива підстава для цілеспрямованого контролю їхніх популяцій [11, 17, 23]. У птахів, що вибрані нами як індикаторні види для орнітологічного та екологічного моніторингу болотних екосистем, найбільш синхронні зміни чисельності простежувались у *Numenius arquata*, *Anthus pratensis*. Кількість гніздових пар у цих видів різко зменшувалась у разі осушення торфовищ, невикористання трав [8, 9, 10].

Верхньодністерська низовина займає цілісну територію в межах області й простягається більше ніж на 50 км між селами Конюшки, Хлопчиці Самбірського, до сіл Розвадів, Верин Миколаївського району. Ширина річкової долини Дністра тут досягає 8 км і більше. Ця територія серед рівнин області найменш заселена і до початку 1960-их років була найбільшим болотним масивом. Одне з найвідоміших болотних урочищ у заплаві Дністра – „Великі болота”, займало площу 12 тис. га [1]. Значні багатства дернових і болотних ґрунтів без антропогенних порушень зазначали тут ще до кінця 1950-х років, однак уже тоді для цілей сільськогосподарства рекомендували осушування торф'яників [2]. До осушення торфових боліт по долинах верхнього Дністра та Верхньодністерської низовини тут регулярно гніздувались: лучний лунь *Circus pygargus*, тетерук *Lyrurus tetrix*, деркач *Crex crex*, журавель сірий *Grus grus*, грицик великий *Limosa limosa*, кульон великий *Numenius arquata*, коловодник лісовий *Tringa ochropus*, коловодник звичайний *Tringa totanus*, сова болотяна *Asio flammea*, сорокопуд сірий *Lanius excubitor*, щеврик лучний *Anthus pratensis*, проте надалі чисельність цих видів почала різко зменшуватись, а окремі на значних територіях повністю зникли [3, 8, 10, 11, 20].

За площею Верхньодністерська низовина вписується в однойменний, або ще так званий Меденицький, геоботанічний район Самбірсько – Івано-Франківського

округу. Сьогодні цей район належить до найбільш окультурених в окрузі й природна рослинність займає близько 30% його площі, з якої на луки та болота разом припадає тільки 25% [1]. Еколого-фауністичні дослідження в цьому районі ми періодично проводили впродовж 1983–1999 рр. і виявили зменшення кількості пар усіх гніздових видів качок та інших птахів водно-болотного комплексу. Зокрема, найрізкіше зменшилась чисельність таких видів: *Circus pygargus*, *Anas clypeata*, *Anas querquedula*, *Anas strepera*, *Crex crex*, *Limosa limosa*, *Numenius arquata*, *Tringa totanus*, *Asio flammea*. А тетерук *Lyrurus tetrix* зник не тільки на території заказника, а й на всій Верхньодністерській низовині [10, 13, 19, 20].

Таблиця 1.

Чисельність деяких гніздових водно-болотних птахів Верхньодністерської низовини на площі 100 га кожна впродовж 1985–1989 та 1995–1999 рр

Види	Роки			
	1985–89 А	1995–99 А	1985–89 В	1995–99 В
<i>Ciconia nigra</i>	1	0	1	1
<i>Anas querquedula</i>	2–4	1–2	4–5	1–2
<i>Anas clypeata</i>	0	0	1–2	0
<i>Milvus migrans</i>	1	0	1	0
<i>Circus pygargus</i>	1	0	1	1
<i>Circus aeruginosus</i>	1	1	2	1
<i>Falco tinnunculus</i>	2–3	1	2–3	1–2
<i>Perdix perdix</i>	1	1–2	1	1–2
<i>Coturnix coturnix</i>	0	1–3	0	1–2
<i>Porzana porzana</i>	1–2	0	1–4	1
<i>Crex crex</i>	3–4	1–2	2–3	1–2
<i>Vanellus vanellus</i>	8–12	5–6	11–15	4–7
<i>Tringa totanus</i>	5–7	1–3	6–9	2–4
<i>Numenius arquata</i>	1–2	0	1	0
<i>Limosa limosa</i>	5–6	1–2	3–4	0
<i>Chlidonias niger</i>	2–3	0	5–7	0
<i>Columba palumbus</i>	1	2–4	1	3
<i>Asio flammeus</i>	1	1	1	0
<i>Upupa epops</i>	1	2	1	2
<i>Alauda arvensis</i>	3–4	5–6	1–2	3–4
<i>Anthus pratensis</i>	2–3	1–2	1–2	1

Примітка. Ділянки біля с. Конюшки Самбірського району (А) та с. Верин Миколаївського району (В) Львівської області.

Упродовж 1960-их та початку 1970-их років на Верхньодністерській низовині виконано широкомасштабні осушувально-меліоративні роботи, під час яких вирито магістральні та дрібні канали, що загальною довжиною досягають кількох

сотень кілометрів. Ці осушувальні роботи в менших масштабах тривали до середини 1980-х років. Такі зміни негативно вплинули передусім на умови гніздування птахів ряду *Anseriformes* та *Charadriiformes*. Зменшилась чисельність таких видів як: широконоса *Anas clypeata*, чирка більша *Anas querquedula*, сіра качка *Anas strepera*, деркач *Crex crex*, грицик великий *Limosa limosa*, кульон великий *Numenius arquata*, коловодник звичайний *Tringa totanus*, сова болотяна *Asio flammea* [9, 10, 11, 13, 14]. Унаслідок меліорації в декілька разів зросла розораність низовини, збільшилась розораність прибережної смуги. Ці фактори сприяли поступовому проникненню у Верхньодністерську низовину багатьох видів, притаманних типовим агроценозам, зокрема: польовий жайворонок *Alauda arvensis*, перепілка *C. coturnix*, сіра куріпка *Perdix perdix* [10, 11, 13]. Як наслідок меліоративних змін, втрачено низку стариць і болотних озер, а також порушено загальний гідрологічний режим річки, що вплинуло на фенологію та темпи збігання повеней.

Найбільші повені з довготривалим затриманням води майже по всій низовині, що завдали значних збитків сільському господарству, різноманітним технічним спорудам, сталися у 1980 та 1997 рр. У цей період ми виявили значне зменшення кількості гніздових пар тих видів, що гніздуються в норах уздовж річкових берегів. У наших умовах це, зазвичай, берегові ластівки *R. riparia*, рибалочки *Alcedo atthis*. Крім того, під час повеней у червні та першій половині липня на Верхньодністерській низовині загинули повторні кладки багатьох горобинних птахів – вівсянки очеретяної *Emberiza schenckii*, чикалки лучної *Saxicola rubetra*, чикалки чорноголової *Saxicola torquata* та пташенята пізніх повторних виводків грицика великого *Limosa limosa*, коловодника звичайного *Tringa totanus*, чайки *V. vanellus*. [10, 11]. За сучасних умов на переважній більшості заболочених площ Верхньодністерської низовини внаслідок меліорації та розорювання, змиву ґрунту під час затяжних повеней, посилення водної ерозії втрачено поверхневі шари торфових відкладів. На ділянках із найбільшими запасами торфу протягом останніх 30-ти років ведеться інтенсивне його добування, особливо в районі с. Чайковичі Самбірського району. Саме тут в угіддях колишнього колгоспу ім. Свердлова 1980 р. було створено гідрологічний заказник республіканського (національного) значення. Його площа досягала 119 га [3]. Цей найбільший у Львівській області болотний заказник засновано з великим запізненням, уже після широкомасштабних осушувальних робіт по всій Верхньодністерській низовині. Тому, хоча в межах заказника протягом останніх десятиріч господарські роботи не проводили, його землі деградували з високою швидкістю. Прадавні стариці, що існували у вигляді заростаючих торфових озер, обміли, втратили первинну якість води й обросли синантропними видами рослин. Якщо до проведення меліоративно-осушувальних робіт територія сучасного Чайковицького заказника була придатна для збереження й відтворення важливих видів мисливської фауни, то тепер, згідно з нашими дослідженнями, цей заказник зовсім не виконує таких функцій [3, 11].

Унаслідок пересушення та вибирання торфу на прилеглих до Чайковицького заказника ділянках щорічно виникає небезпека пожеж. Ці пожежі часто трапляються через неухважність пастухів або навмисні дії громадян. В особливо засушли-

ві роки у весняно-літні місяці затяжні пожежі на Чайковицьких торфовищах тривають упродовж кількох тижнів, а то й понад місяць. За останні десять років у квітні й травні тривалі пожежі зареєстровані щорічно, це призвело до локального екологічного лиха. Значна частина земель колишніх „Великих боліт”, особливо в межах Чайковицького заказника, перетворились у торф'яні пустелі та пустирі з рудерарною, надмірно високою рослинністю, передусім з кропиви *Urtica dioica* L. та іванчаю *Chamaenerion angustifolium* L. Окремі пустища цілком позбавлені рослинності, й ці території тільки випадково використовують деякі напівсинантропні види птахів, зокрема: плиска біла *Motacilla alba*, коноплянка *Cannabina cannabina*, чикалка лучна *Saxicola rubetra* та чорноголовка *S. torquata*, гніздування яких за цих умов часто є несприятливим [11]. Щільність гніздових пар цих видів на площах, що зазнавали пожеж, досягає в сумі тільки одна-дві пари і є найнижчою з усіх інших біотопів долини верхнього Дністра. Саме через тривалі пожежі в період розмноження на цих територіях, на площах до кількох гектарів, утворюються тривалі завіси диму, гине все живе. Сьогодні значні площі колись важливого урочища „Великі болота” втратили гідрологічне значення, а також непридатні для ведення сільськогосподарських робіт, раніше поширених випасання та сінокосіння. Адже колись тут були відомі болотні сінокоси, що регулярно використовували (розподіляла адміністрація колгоспу серед місцевих жителів для заготівлі сіна). Припинення на згаданій території сінокосіння призвело до надмірного заростання болотних угідь чагарниками, а подальші торфові розробки сприяли зниженню ґрунтових вод, погіршенню якості сінокосів і проникненню сюди синантропних видів рослин, що порушили природний болотний комплекс. Це призвело до кількісних і якісних змін у складі місцевих орнітоценозів [11, 14]. Зокрема, згадані фактори вже з кінця 1970-х років спричинили різке локальне скорочення чисельності деркача *Crex*, пізніше вказаний вид став глобально загрозливим видом гніздових птахів у всій Європі [27, 28].

Теперішні умови в Чайковицькому заказнику не відповідають природоохоронній межі. Ці землі можна трактувати як полігон екологічного лиха, де протягом трьох десятиліть спустошено найкращі болотні екосистеми верхнього Дністра й утворено рудерарний ландшафт. Оскільки для Чайковицького заказника не було спеціального менеджмент-плану, то первинні болотні екосистеми на цій ділянці цілковито втрачено [11]. Важливий і цінний болотний орнітоценоз, що охоплює такі зникаючі, рідкісні види, як лелека чорний *Ciconia nigra*, змієїд *Circaetus galli-cus*, скигльак малий *Aquila pomarina*, лучний лунь *Circus pygargus*, тетерук *Lyrurus tetrrix*, деркач *Crex crex*, кульон великий *Numenius arquata*, сорокопуд сірий *Lanius excubitor*, тепер замінений збіденим орнітоценозом рудерарного та агроландшафту. Раніше тут помічали до шести видів із національної Червоної книги, а тепер випадково трапляється тільки сорокопуд сірий *Lanius excubitor*. Тому сьогодні потрібно переглянути статус Чайковицького заказника й зняти його з обліку природоохоронних територій загальнодержавного значення. Тепер відомо, що на реконструкцію лучних угідь чи ренатуризацію болотних екосистем часто потрібні ще біль-

ші кошти, ніж на їхнє осушення. Звісно, що згаданий приклад заповідання Чайковицького заказника спричинив вагомі екологічні та економічні збитки [7, 11, 18].

Оскільки у долині верхнього Дністра ще зберігаються цінні ділянки з наявністю важливих природних торфових боліт, із рідкісними видами флори та фауни, то, звичайно, треба якнайшвидше обґрунтувати план подальшого використання цих земель. Одночасно на території Верхньодністерської низовини треба провести інвентаризаційні природоохоронні дослідження з метою виділення найцінніших ділянок для подальшого заповідання, а створення заповідного режиму повинно бути обґрунтоване менеджмент-планами природокористування. В іншому випадку, як свідчить досвід Чайковицького заказника, ми можемо втратити і природоохоронне значення об'єктів, і навіть їхнє попереднє господарське значення. А, звичай, господарська діяльність, передусім випасання та сінокосіння, можуть помітно поліпшити умови для підтримки цінних болотних і лучних орнітоценозів [11]. Зокрема, випасання свійських копитних максимально сприяє успішному гніздуванню лелек *Ciconia ciconia*, шпаків *Sturnus vulgaris*, жовтих плисок *Motacilla flava*, а сінокосіння підтримує необхідний стан гніздових біотопів для грицика великого *Limosa limosa*, кульона великого *Numenius arquata*, коловодника звичайного *Tringa totanus*, чайки *V. vanellus* в наступні роки [10, 11, 14, 25].

На підставі дослідження Верхньодністерської низовини упродовж останніх 15-ти років ми дійшли висновку про необхідність створення двох ландшафтних чи гідрологічних заказників, які сприяли б збереженню окремих ділянок торфових боліт у долині верхнього Дністра. Один із них, між селами Круське та Веринь Миколаївського району на старицях Дністра, ми створювали протягом 1985–1986 рр. Ще тепер, в умовах гострої економічної кризи, ця територія потребує вдосконалення дійового плану природокористування. Орнітофауна цього заказника достатньо добре вивчена протягом двох десятиліть [13]. Тут виявлено 172 види птахів, серед яких 134 види трапляються в гніздовий період, а 16 видів занесені до Червоної книги України. Наступний заказник доцільно організувати на торфовищах біля с. Волоща Дрогобицького району, але тут, в умовах змеліорованих земель, треба дуже уважно скласти план землекористування в умовах заповідного режиму [14].

Завдяки тому що на Верхньодністерській низовині концентрується багато невеликих водойм, які мають важливе значення для розмноження водоплавних і болотних птахів, тут дуже доцільно створити орнітологічні заказники місцевого й обласного значення. Переважно це комплекси ставків біля сіл Рудники Миколаївського району, с. Меденичі Дрогобицького району та гідротехнічні споруди в долині Дністра біля м. Новий Розділ. Сьогодні ці території є одними з головних регіональних резерватів для гніздування та линяння птахів ряду *Anseriformes* та *Charadriiformes*, а це важливо для підтримки локальних популяцій водно-болотних мисливських видів [10, 11, 14, 20].

Інша досліджувана ділянка належить складу Малопопільського геоботанічного округу, проте його територія – це басейн Балтійського моря і річкова та меліоративна мережа впадає у Західний Буг. Висоти над рівнем моря тут переважно коливаються в межах 198–245 м, а тому до проведення меліоративних робіт у цьому

районі була досить густа мережа малих і великих за площею низинних боліт. Найбільші болотні угіддя досягали 4,3 тис. га і до початку осушувальних робіт їхня загальна площа становила 5,1% від усієї території Рава-Русько – Радехівсько – Бродівського геоботанічного району згаданого округу [1]. Одні з найбільших торфовищ були в долинах річок Рата й Солокія у Жовківському та Сокальському районах. Проте внаслідок інтенсивного осушення цих річкових долин, випрямлення русла річок наприкінці 1960-х і в 1970-ті роки ці низинні болота здебільшого перетворено в поля та пасовища з повною заміною болотних орнітокомплексів на лучні та аграрні [11].

За сучасних умов загальна площа боліт на Малому Поліссі не перевищує 1% і це зменшення заболоченості та деградація болотних фітоценозів пов'язані з масштабними осушувальними роботами, які проводили у цьому регіоні особливо інтенсивно протягом 1965–1985 рр. [22]. Осушенню підлягали болота, вологі луки та пасовища, великі лісові масиви, але найбільші збитки завдано саме лісовим торфовим болотам, що захоплювали великі внутрішні галявини або узлісся. На цих торфових болотах помітно зменшилася чисельність таких видів: крижень *Anas platyrhynchos*, змієїд *Circaetus gallicus*, орел-карлик *Hieraaetus pennatus*, погонич *Porzana porzana*, *Tringa ochropus*, очеретяна вівсянка *Emberiza schoeniclus* (табл. 2). Біля с. Гамаліївка Жовківського району відомі Дублянські болота протягом останньої половини ХХ-го століття інтенсивно використовували для промислових і сільськогосподарських заготівель торфу. Це призвело до дуже різкого скорочення чисельності гніздових видів: *Circus pygargus*, *Anas querquedula*, *Anas strepera*, *C. crex*, *L. limosa*, *Numenius arquata*, *V. vanellus*, *Tringa totanus*, *Asio flammea*, *P. porzana*, *Emberiza schoeniclus*. На лісових торфовищах колишнього міжколгоспного підпорядкування торф для сільськогосподарських потреб тривалий час добували напівручним способом із глибоких багатометрових торф'яних ям. Як приклад, одну з таких ям кілька десятиріч експлуатували в сосновому насадженні біля хутора Цитуля Жовківського району, а також у лісах держфонду біля сіл В'язова, Туринка, Підлісне, що негативно вплинуло на чисельність коловодника лісового *Tringa ochropus* (див. табл. 2). Для цього виду, так само як і для баранчика крехтуна *G. gallinago*, баранчика великого *Gallinago media*, лісові болота мали найважливіше значення, а їхнє осушення вкрай негативно вплинуло на зменшення живої чисельності [8, 11]. Осушення лісових торфовищ і заготівля торфу призвели до створення серед лісових галявин невеликих, часто до 1 га штучних водойм – сажавок, береги яких часто зарослі різною болотною рослинністю і, зокрема, осоками (*Carex* sp.), рогозами *Typha* sp., вербовими кущами (*Salix* sp.). Такі водойми охоче заселяли малий норець *Tachybaptus ruficollis*, пастушок *Rallus aquaticus*, водяна курочка *Gallinula chloropus*, і рідше лиска *Fulica atra* (див. табл. 2). З іншого боку, осушення лісових галявин і їхнє подальше заростання очеретами *Phragmites australis*, вільхою *Alnus*, березою *Betula*, призвело до часткового або повного зникнення з лісових торфовищ Малого Полісся таких видів, як *Crex crex*, *V. vanellus*, *Tringa totanus*, *Gallinago media* [4, 8, 11, 14].

Таблиця 2.

Чисельність деяких гніздових водно-болотних птахів торфових боліт Мало-го Полісся на площі 100 га кожна протягом 1985–1989 та 1995–1999 рр.

Види	Роки			
	1985–89 А	1995–99 А	1985–89 В	1995–99 В
<i>Anas querquedula</i>	1–2	0	1–2	0
<i>Anas platyrhynchos</i>	3–4	1–2	3–5	1–2
<i>Circaetus gallicus</i>	1	1	1	0
<i>Hieraaetus pennatus</i>	1	0	1	0
<i>Coturnix coturnix</i>	0	1–2	0	1–2
<i>Porzana porzana</i>	2–3	1–2	3–4	1–2
<i>Rallus aquaticus</i>	3–4	2–3	1–2	1–2
<i>Gallinula chloropus</i>	5–6	3–4	2–3	3–4
<i>Crex crex</i>	1	1–2	1–2	1–2
<i>Tringa ochropus</i>	1	0	1	0
<i>Tringa totanus</i>	3–5	1–2	4–5	1–2
<i>Alauda arvensis</i>	1	2–3	1–2	3–4
<i>Emberiza schoeniclus</i>	3–5	1–2	5–7	1–2

Примітка. На ділянках біля с. Малі Передримихи Жовківського району (А) та м. Великі Мости Сокальського району (В) Львівської області.

Густа система гідромеліоративних каналів, а також штучних торфових ставків була завершена ще до 1974 р. і поступово розвивалась у наступному десятилітті. Проте вже наприкінці 1980-х років і на початку 1990-х відбулась глибока трансформація болотних екосистем, де передусім була помітна деградація осокових боліт, часткове або повне зникнення фонових і звичайних квіткових болотних рослин [11, 22]. Водночас значно змінились болотні орнітоценози, зменшилась чисельність багатьох земноводних та плазунів, що найбільше вплинуло на скорочення чисельності *Circaetus gallicus*. Поява штучних торфових ставків на місцях торфових боліт у лісових угіддях сприяла поступовій заміні типових видів птахів болотного комплексу на інші водно-болотні види, зокрема: *Gallinula chloropus*, *Tachybaptus ruficollis*, *Fulica atra* (див. табл. 1, 2). На цих територіях, починаючи з 1977 рр., помітно зменшилася кількість пастушкових птахів, а на більшості боліт, де раніше був численним *Crex crex*, цей вид почав повністю зникати. Відновлення його чисельності почалось лише в останні роки (1996–98) [27, 28].

З огляду на проведені широкомасштабні осушувальні роботи та аналіз стану орнітоценозів Чайковицького заказника, незначна кількість запевдних об'єктів на торфових болотах Львівської області віддавна потребує спеціальної інвентаризації. Після такої перевірки загального стану болотних екосистем у міжріччі Бугу та Дністра ми можемо отримати більші можливості для заснування нових резерватів і

створення концептуальної мережі заповідних болотних урочищ. Такі наміри мають важливе значення для обґрунтування й упровадження в нашій країні екологічної мережі природоохоронних територій. Успішне виконання цього плану всіляко сприяло б збереженню багатьох зникаючих видів птахів, що ще гніздуються на торфових болотах нашої країни, проте є дуже рідкісними в орнітоценозах багатьох країн Європи [27, 28]. Враховуючи те, що чисельність деяких рідкісних у Європі видів досить помітно зменшується в Україні, ми на підставі узагальнених матеріалів пропонуємо ввести до нового видання національної Червоної книги такі види птахів: сіра качка *Anas strepera*, шуліка чорний *Milvus migrans*, тетерук *Lyrurus tetrrix*, деркач *Crex crex*, коловодник лісовий *Tringa ochropus*, баранчик великий *Gallinago media*.

Нагромаджені дані свідчать, що перелічені нами види тварин: зміїд *Circaetus gallicus*, скигльак малий *Aquila pomarina*, лучний лунь *Circus pygargus*, тетерук *Lyrurus tetrrix*, деркач *Crex crex*, чайка *Vanellus vanellus*, грицик великий *Limosa limosa*, кульон великий *Numenius arquata*, коловодник лісовий *Tringa ochropus*, сорокопуд сірий *Lanius excubitor*, щеврик лучний *Anthus pratensis*, очеретянка прудка *Acrocephalus paludicola*, можна ефективно використовувати під час виконання наукових програм з проведення екологічного моніторингу за станом низинних, перехідних і верхових боліт не тільки на території країни, а й в умовах Східної Європи. Саме ці види помітно реагували на зміни в болотних екосистемах, і в багатьох європейських країнах різко змінювалась їхня чисельність [11, 12, 15, 18, 25, 28]. Використання цих тварин у цілях моніторингу не потребує складних польових і аналітичних методик, однак дає необхідні й достатньо об'єктивні результати. Важливо, що такий підхід є економічно зручним. Дотримання таких засад для проведення контролю за станом і розвитком торфових боліт у сучасних умовах є найдешевшим способом виконання наукових програм для ведення моніторингу в нашій країні. Цей економічний ефект дуже важливо враховувати під час складання довготривалих проєктів і виконання регіональних та національних програм, пов'язаних з природоошадливим використанням чи експериментальним вивченням болотних екосистем.

1. Ващенко П. Т. Природні ресурси західних районів УРСР. Львів, 1959. 132 с.
2. Воиственский М. А., Крыжановский В. И., Легида Н. С. Изменения в фауне Украинского Полесья в связи с проведением осушительных работ // Вестник зоологии. 1981. №5. С. 3–9.
3. Второв П. П. О принципах оценки территорий как эталонных участков биосферы. // Научные основы охраны природы: Сб. науч. ст., М.: 1975. Вып. 3. С. 45–55.
4. Геоботаничне районування Української РСР. За ред. Барбарич А. І. К.: „Наук. думка”, 1977. 304 с.
5. Геренчук К. Природа Львівської області. Львів, 1972. 152 с.

6. *Григора І. М.* Типи і генезис боліт України та прогноз їх розвитку в майбутньому //Шляхи збереження торфових та інших видів боліт України. Зб. наук. праць, К.: 1999. С. 9–15.
7. *Горбань І. М.* Кулики – кандидати в Красную книгу Украинской ССР //Информ. материалы рабочей группы по куликам. Магадан, 1990. С. 36–37.
8. *Горбань І. М.* Статус большого кроншнепа на Западе Украины //Материалы 10-й Всесоюз. орнитол. конф. Минск, 1991. Ч. 2. С. 161–162.
9. *Горбань І., Бокотей А., Пограничний В. та ін.* Гніздова орнітофауна Верхньодністровської низовини та її зміни в другій половині ХХ століття //Наук. зап. Держ. природознав. музею. 1998. Том 14. С. 83–89.
10. *Горбань І. М.* Стан і моніторинг торфових боліт на Львівщині //Шляхи збереження торфових та інших видів боліт України. Зб. наук. праць. К.: 1999. С. 33–37.
11. *Горбань І. М. Шидловский И. В.* Численность гнездящихся куликов на Западе Украины //Гнездящихся кулики Восточной Европы – 2000. Москва, 1999. Том 2. С. 93–105.
12. ІВА території України: території важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. /За ред. *О. Микитюк*. К.: Вид-во „СофтАРТ”, 1999. 323 с.
13. *Козловський Р. С., Пограничний В. О., Горбань І. М.* Орнітофауна ландшафтного заказника „Стариці Дністра” //Проблеми вивчення та охорони птахів. Львів; Чернівці, 1995. С. 76–79.
14. Природно-заповідний фонд Української РСР. За ред. *Воїнственського М. А.* К.: „Урожай”, 1986. 224 с.
15. Редкие и исчезающие растения и животные Украины. /Гл. ред. *К. М. Сытник* К.: Наук. думка, 1988. С. 157–165.
16. *Сребродольская Н. И.* Сокращение ареала куликов на Западном Полесье под влиянием антропогенного фактора //Актуальные вопросы зоогеографии. Кишинев, 1975. С. 212–213.
17. *Сребродольская Н. И.* Птицы околородных биотопов Западной Украины и их охрана //Экология и охрана птиц: Сб. науч. тр. Кишинев, 1981. С. 213.
18. *Стеценко М. П.* Рамсарська конвенція і збереження торфових екосистем //Шляхи збереження торфових та інших видів боліт України. Зб. наук. праць. К.: 1999. С. 6–8.
19. *Страутман Ф. Й.* Птицы западных областей УССР. Львов: Изд-во Львов. ун-та. 1963. Т. 1–2. 203 с.
20. *Татаринов К. А.* Фауна хребетних Заходу України. Львів: Вид-во Львів. ун-ту. 1973. С. 27–40.
21. *Цись П. М.* Геоморфологія УРСР. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1962. 224 с.
22. Червона Книга України. Гол. ред. *М. М. Щербак* К.: „Українська енциклопедія”, 1994. С. 288–291.
23. *Шумілова А. В.* Рідкісні види флори Малого Полісся. //Укр. ботан. журн. 1993. Т. 50, № 3, С. 117–121.

24. *Bibby C. J., Burgess N. D., Hill D. A.* Bird Census Techniques. London: Academic Press. 1992. 257 p.
25. *Flade M.* Die Brutvogelgemeinschaften Mittel- und Norddeutschlands: Grundlagen für den Gebrauch vogelkundlicher Daten in der Landschaftsplanung. Verlag, Eching. 1994.
26. *Krogulec J.* (editor) Ptaki lak i mokradel Polski: stan populacji, zagrożena i perspektywy ochrony. Warszawa, 1998. 351 p.
27. *Hagemajjer W. J. M., Blair M. J.* (editors) The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance // Poyser. London, 1997. 903 p.
28. *Tucker G. M., Heath M. F.* Birds in Europe: their conservation Status // Cambridge. Bird Life Conservation Series 1994. № 3. 600 p.

ORNITHOCOMPLECKSIS OF PEAT BOGS BETWEEN THE RIVERS DNISTER AND BUG

Horban I.

*Ivan Franko National University of L'viv,
Hrushevskoho st. 4, L'viv 79005, Ukraine*

Insignificant amount peat marsh nature reservations available in the L'viv area in modern conditions require special inventory. It is urgent for a substantiation of an ecological network environmental protection of territories concentrate in between the rivers Bug and Dnister. The creation of new reserved objects directed on protection of a biodiversity, separately of species of Ukraine, brought in the Red Book, and living extremely or mainly on bogs is necessary. In this respect peat bogs in between the rivers Bug and Dnister, represent the large interest, as belong to pools of the Baltic and Black seas but unite valuable communities *Charadriiformes: Limosa limosa, Numenius arquata, Tringa ochropus, Tringa totanus*. Among marsh birds in between the rivers Bug and Dnister – 11 species from the Red Book of Ukraine are registered.

Keywords: birds, Bug, Dnister, communities, monitoring, Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 12.07.2001

Прийнята до друку 12.07.2001